

УДК 784.1:159.922

DOI: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2025.17.035-042

МАРТИНЮК Анатолій Кирилович –

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
мистецької освіти і візуально-музичних практик
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-2553-8598>
e-mail: mart_ak@ukr.net

МАРТИНЮК Тетяна Володимирівна –

доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри
мистецької освіти і візуально-музичних практик
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-5236-5990>
e-mail: tatyana5081964@gmail.com

БОЧАРІНА Наталія Олексіївна –

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології,
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-2429-2816>
e-mail: tatyana5081964@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ХОРОВОГО СПІВУ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

**МАРТИНЮК Анатолій Кирилович, МАРТИНЮК Тетяна Володимирівна, БОЧАРІНА
Наталія Олексіївна. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ХОРОВОГО СПІВУ НА ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ**

У статті представлено методологічне підґрунтя, вибірку та процедуру емпіричного дослідження формування національної свідомості в осіб студентського віку, які займаються хором співом. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що об'єднує концепції системної, особистісно орієнтованої, гуманістичної та вікової психології. Обґрунтовано доцільність застосування комплексного підходу, що дозволяє отримати глибоке розуміння прояву формування компонентів національної самосвідомості особистості в контексті хорового співу.

Ключові слова: національна самосвідомість, хоровий спів, рівні формування національної самосвідомості, когнітивний компонент національної самосвідомості, поведінковий компонент національної самосвідомості, структура національної самосвідомості, етнічна афіліація, етнічна ідентичність.

**MARTYNYUK Anatoliy Kyrylovych, MARTYNYUK Tetyana Volodymyrivna, BOCHARINA
Natalia Oleksiivna. RESEARCH ON THE INFLUENCE OF CHORAL SINGING ON THE FORMATION OF
NATIONAL CONSCIOUSNESS**

The article presents the methodological basis, sample and procedure of empirical research on the formation of national consciousness in students engaged in choral singing. The study is based on an interdisciplinary approach that combines the concepts of systemic, personality-oriented, humanistic and age psychology. A sample of 56 participants aged 20 to 25 is described, four stages of the research procedure are identified: piloting, questionnaires, basic research and data processing.

The psychodiagnostic research toolkit is presented, which includes quantitative (tests) and qualitative (interviews, diaries, observations) methods. The feasibility of using a comprehensive approach is substantiated, which allows for a deep understanding of the manifestation of the formation of the components of a person's national self-consciousness in the context of choral singing. The role of choral singing as a mediator of the development of a person's self-consciousness is determined.

The results of the conducted experimental study confirm the hypothesis of the positive impact of choral singing on the formation of national self-awareness of a young person. Students'

participation in choral activities with a nationally oriented repertoire contributed to the activation of key psychological mechanisms, in particular emotional identification, cognitive comprehension of national values, and social inclusion in the ethnocultural space. The experimental group recorded significantly higher rates of ethnic affiliation, emotional inclusion, civic activity, and positive attitude towards national symbols, language, and traditions, compared to the control group.

Keywords: *national identity, choral singing, levels of national identity formation, cognitive component of national identity, structure of national identity, ethnic affiliation, ethnic identity.*

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасні умови вимагають поглиблення наукових уявлень механізмів формування особистості, її національного самопізнання, закономірностей цього процесу, можливих варіантів розвитку залежно від діалектики факторів і умов, що детермінують самореалізацію національної самосвідомості особистості.

Одним із ключових елементів, що сприяє становленню національної самосвідомості особистості, є хоровий спів. Він виступає потужним засобом формування мовної культури, морально-етичних орієнтирів, національних ідеалів, традиційних норм поведінки, а також глибинних рис характеру й світогляду, притаманних певному народові. Розширення репертуару хорових творів і його глибоке осмислення сприяють зростанню рівня національної ідентичності, впливаючи на людину емоційно, інтелектуально та ціннісно.

У процесі занурення в хорову традицію відбувається не лише естетичне переживання, а й глибоке усвідомлення культурної спадщини свого народу, що сприяє формуванню цілісної особистості. Саме тому виникає потреба в комплексному психологічному аналізі впливу хорового мистецтва на розвиток національної самосвідомості з урахуванням її внутрішньої природи та соціокультурних чинників. Закладені в ньому духовні традиції виступають особливою формою осмислення реальності, засобом орієнтації в навколишньому світі та побудови взаємодії з ним, що робить хоровий спів важливим інструментом формування національної свідомості.

Тому вивчення цих чинників і розробка ефективних психотерапевтичних програм становлять актуальне завдання прикладної психології.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження базується на міждисциплінарному підході. Вагомий внесок у розвиток системного підходу до вивчення формування національної самосвідомості особистості зробили такі автори, як С. Бойко, Л. Дробіжева,

Г. Ставицький, М. Фурса; сутність, структуру і функції національної самосвідомості розглядали в працях такі науковці, як М. Боришевський, А. Березін, С. Бойко, В. Борисов, Й. Вирост; умови та особливості розвитку національної самосвідомості вивчаються в працях Н. Євдокимова, В. Соколова, О. Шевченко; національна ідентичність та ідентифікація у дослідженнях М. Баретт, П. Гнатенко, В. Павленко, Д. Піонтовська, Е. Сміт [1, 4, 6, 7, 9].

Серед науковців, які займалися дослідженням різних функцій хорового мистецтва, провідне місце займають С. Бень, Т. Гнатів, С. Грица, Н. Герасимова-Персидська, О. Дем'янчук, М. Загайкевич, Б. Кіндратюк, В. Павлінчук, Л. Пархоменко, В. Рожко, Б. Фільц, О. Цалай-Якименко, О. Цвігун, І. Цюряк [2, 3, 8].

Мета статті – дослідити особливості прояву компонентів національної самосвідомості особистості під впливом хорового співу як засобу її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічне підґрунтя дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що об'єднує наукові принципи та концепції вікової, загальної, та гуманістичної психології.

Проблематика національної самосвідомості завжди була в центрі уваги провідних мислителів, науковців і діячів культури. Її багатовимірність і глибина привертала увагу філософів, психологів, педагогів, культурологів та мистецтвознавців, які прагнули осмислити механізми формування ідентичності особистості в контексті належності до певної національної спільноти.

Ще в античній та середньовічній філософії закладалися основи розуміння самосвідомості як внутрішнього ядра особистості. У працях Платона, Аристотеля, Сократа, Марка Аврелія, Декарта, Сенеки простежуються міркування про природу самопізнання, моральну відповідальність, зв'язок між індивідом і суспільством. Ці ідеї, хоча й не завжди прямо, пов'язані з національною самосвідомістю, створили підґрунтя для подальших теоретичних пошуків [3].

У період Відродження та Просвітництва увага до особистості, її розуму, свободи вибору та моральної автономії стала основою для формування нових підходів до розуміння самосвідомості. Мислителі цієї доби – від Еразма Роттердамського до Руссо – підкреслювали значення освіти, культури та мови як засобів формування національного духу [6].

Особливе місце у філософському осмисленні самосвідомості займає німецька класична філософія. Ідеї І. Канта про трансцендентальну природу самосвідомості стали точкою відліку для подальших досліджень. Його концепція «Я» як умови можливості досвіду відкрила шлях до глибшого розуміння внутрішнього світу людини [9].

Гегель, у свою чергу, розглядав самосвідомість як діалектичний процес становлення духу, що реалізується через історію, культуру та соціальні взаємодії. Феєрбах і Маркс акцентували увагу на соціальній природі самосвідомості, її залежності від матеріальних умов і суспільних відносин [2].

Ці філософські концепції стали основою для подальших досліджень у психології, педагогіці та культурології. В українському науковому дискурсі проблема національної самосвідомості розглядається крізь призму історичної пам'яті, мови, традицій, мистецтва, зокрема хорового співу як унікального феномену духовної культури. Саме через хорове мистецтво відбувається глибоке емоційне та ціннісне занурення особистості в національний контекст, що сприяє формуванню її ідентичності.

В. Власова уточнює, що визначення специфіки національної самосвідомості кожного конкретного народу пов'язане саме з історично сформованими особливостями його колективної психології, формуванням особливого менталітету, мірами етнічної самоідентифікації, а також традиційними нормами, які формувалися протягом століть [1].

На думку С. Бойко, національна самосвідомість складається з чотирьох компонентів, між якими існують нерозривні діалектичні взаємозв'язки та взаємовпливи: пізнавального, емоційно-оцінного, регулятивного, ціннісного [4].

Л. Співак, яка прийшла до висновку, що до структури національної самосвідомості особистості належать такі взаємопов'язані компоненти: 1) когнітивний – самосприймання, самоаналіз, саморозуміння; усвідомлені уявлення особистості про себе як представника конкретної нації; 2) емоційно-

ціннісний – самопереживання, оцінювання себе як представника нації, ставлення особистості до себе як суб'єкта нації, емоційно-ціннісне самоставлення; 3) регулятивний – саморегуляція у міжнаціональних і внутрішньонаціональних взаємодіях [7].

Ми визначаємо структуру національної самосвідомості особистості, яка включає наступні механізми: *когнітивний* (історія, культура, традиції, мова; усвідомлення національної власності; уявлення про інші етноси та нації), *емоційний* (почуття гордості за свою націю; емоційна прихильність до національних символів; переживання, пов'язані з міжнаціональними відносинами, міжнаціональне порівняння, національна саморегуляція), *поведінковий* (національна інтеграція, реалізація особистого національного, «Я»), *ідентифікаційний механізм* (національне самопізнання, національна ідентифікація включене в більш всеосяжні процеси: національний спосіб духовно-практичного освоєння дійсності, явищами, поняття етноцентризму чи так званого «ефекту призми», схильності оцінювати якості інших народів через призму своєї системи цінностей).

Формування національної свідомості особистості є багатограним і складним психологічним процесом, який охоплює емоційно-мотиваційну, когнітивну та соціально-поведінкову сфери. У цьому контексті хоровий спів, як одна з форм музичної діяльності, виступає ефективним засобом впливу на психіку людини, сприяючи розвитку її національної ідентичності.

Завдяки переживанню музичного образу, що втілює національні символи, історичні події та культурні архетипи, активізується психологічний механізм емоційної ідентифікації. У процесі хорового виконання особистість не лише сприймає зміст музичного твору, а й емоційно ототожнюється з ним, що сприяє формуванню глибокого внутрішнього зв'язку з національною спільнотою.

Колективний характер хорового співу забезпечує соціальну взаємодію, яка формує почуття належності, солідарності та єдності, що стимулює розвиток соціальної ідентичності — важливої складової національної свідомості. Когнітивні процеси, пов'язані з осмисленням змісту пісенного тексту, його історичного та культурного контексту, сприяють поглибленню знань про національну спадщину, формують уявлення про цінності, традиції та ментальні особливості народу.

Мовна складова хорового мистецтва, особливо при виконанні творів рідною мовою, активізує мовну пам'ять, зміцнює лінгвістичну ідентичність та формує позитивне ставлення до національної мови як ключового елемента культурної самобутності.

Естетичне переживання музики сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до національних символів, традицій і культурних надбань, що поглиблює духовну сферу особистості. У сукупності ці чинники створюють психологічне підґрунтя для становлення національної свідомості, де хоровий спів виконує не лише мистецьку, а й важливу психолого-педагогічну функцію у вихованні патріотизму, національної гідності та культурної ідентичності.

Таким чином, хоровий спів постає як потужний психологічний і культурний механізм формування національної свідомості.

Незважаючи на наявність значного теоретичного доробку в галузях етнопсихології, соціальної психології та педагогіки, структура національної самосвідомості залишається недостатньо дослідженою в емпіричному аспекті, особливо щодо її психологічних характеристик. Існує потреба в уточненні компонентного складу цього феномену, виявленні його внутрішніх взаємозв'язків, динаміки розвитку та індивідуальних варіацій.

Емпіричний аналіз дозволяє не лише перевірити теоретичні моделі, а й виявити реальні психологічні механізми, що лежать в основі формування національного «Я» особистості [9].

Особливу увагу слід приділити юнацькому віку як сенситивному періоду становлення ідентичності, коли відбувається активне самопізнання, пошук ціннісних орієнтирів та формування світоглядних позицій. У цей період національна самосвідомість може як зміцнюватися, так і зазнавати деформацій під впливом зовнішніх чинників: медіа, соціального оточення, освітніх практик.

Емпіричне дослідження дає змогу визначити рівні сформованості національної самосвідомості, її типологічні особливості, а також простежити зв'язок із такими особистісними рисами, як самоповага, відповідальність, емоційна стабільність і соціальна активність.

Отримані результати можуть стати основою для створення психолого-педагогічних програм, тренінгів і виховних заходів, спрямованих на розвиток національної ідентичності, патріотичних почуттів і між-

культурної толерантності. Таким чином, емпіричне вивчення психологічної структури національної самосвідомості є науково обґрунтованим, соціально значущим і практично релевантним. Воно сприяє глибшому розумінню внутрішньої організації національного «Я» особистості та відкриває нові перспективи для розвитку національно орієнтованої освіти й виховання.

Метою проведеного емпіричного дослідження було виявлення особливостей впливу хорового співу на рівень сформованості національної самосвідомості особистості юнацького віку.

Основними завданнями дослідження стали: визначення рівня національної самосвідомості серед студентської молоді; аналіз динаміки змін у ставленні до національних цінностей під впливом участі в хоровому колективі; дослідження когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів національної самосвідомості; оцінка ефективності хорового співу як засобу формування національної ідентичності.

У дослідженні взяли участь 56 студентів віком від 17 до 25 років, які навчаються в мистецьких та педагогічних закладах вищої освіти. Учасники були розподілені на дві групи: експериментальну – студенти, які систематично беруть участь у хорових репетиціях та виступах, а також контрольну – студенти, не залучені до хорової діяльності.

Методи вимірювання сформованості національної самосвідомості передбачають застосування стандартизованих психодіагностичних інструментів, зокрема опитувальників: визначення *когнітивного компонента національної самосвідомості* за опитувальником національної самосвідомості (адаптований варіант методики М. Борисhevського); з метою дослідження *емоційного компонента національної самосвідомості* використовувалася методика «Типи етнічної ідентичності» (Дж.Фінні); *поведінковий компонент національної самосвідомості* ми досліджували за допомогою методики «Етнічна афіліація» (С. Рижова).

Для дослідження рівня національної самосвідомості особистості було використано адаптовану методику М. Борисhevського, яка дозволяє комплексно оцінити когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти національного «Я» [5].

Додатково було проведено якісний аналіз відповідей, що дозволив виявити домінуючі компоненти у структурі самосвідомості.

Кількісні показники прояву рівнів національної самосвідомості за методикою діагностики рівня національної самосвідомості особистості (адаптована М. Боришевським)

Таблиця 1.1.

n=56

Показники та рівні національної самосвідомості	Студенти ЄГ 28		Студенти КГ 28	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	12	42,8	5	17,8
Середній	10	35,7	12	42,8
Низький	6	21,4	11	39,2

Результати дослідження засвідчили, що студенти експериментальної групи, залучені до хорової діяльності, демонструють більш високий рівень національної самосвідомості. Це проявляється в глибокому розумінні культурної спадщини, активному інтересі до національних традицій, мови, мистецтва, а також у вираженій громадянській позиції та участі в патріотичних ініціативах. У поведінці цих студентів простежується гордість за національну приналежність і прагнення зберігати українську ідентичність.

Студенти контрольної групи також мають сформовану національну ідентичність, однак її прояви менш активні та емоційно насичені. Їхній інтерес до національних цінностей здебільшого пасивний, громадянська активність нижча, а емоційне сприйняття національних символів — поверхнєве.

Середній рівень національної самосвідомості характеризується вибіркоким інтересом до культури та традицій, стабільною, але не вираженою громадянською позицією, а

також недостатнім емоційним залученням. Низький рівень виявляється в байдужому ставленні до національних цінностей, слабкій мотивації до участі в патріотичних заходах і формальному сприйнятті культурної спадщини. У контрольній групі таких студентів більше, що свідчить про потребу в посиленні національно орієнтованого виховання.

Методика «Етнічна афіліація» С. Рижова дозволяє кількісно оцінити рівень емоційної залученості особистості до своєї етнічної спільноти, що є ключовим показником емоційного компонента національної свідомості [6].

Цей метод базується на виявленні ступеня позитивного або негативного емоційного ставлення до власної нації, а також націоафіліативних і антинаціоафіліативних прагнень. Оцінка проводиться за допомогою шкалових тверджень, які респондент оцінює за рівнем згоди.

Кількісні показники прояву емоційного компонента національної свідомості за методикою «Етнічна афіліація» С. Рижова

Таблиця 1.2.

n=56

Показники прояву етноафіліативних тенденцій	Студенти ЄГ		Студенти КГ	
	Абс.	%	Абс.	%
Висока потреба в етнічній належності	17	60,7	9	32,1
Низька потреба в етнічній належності	12	42,8	19	67,8

У студентів експериментальної та контрольної груп виявлено різний рівень потреби в етнічній належності, що свідчить про неоднакову сформованість емоційного компонента національної свідомості.

Експериментальна група:

1. *Високий рівень етнічної афіліації:* студенти демонструють глибокий емоційний зв'язок з етнічною спільнотою, позитивне ставлення до національних символів, мови та традицій. Виявляють активну ідентифікацію з

нацією та прагнення підтримувати культурну спадкоємність. Це свідчить про сформованість емоційного компонента національної свідомості, що посилюється участю в хоровому співі з національно орієнтованим репертуаром.

2. *Низький рівень (поодинокі випадки):* емоційна ідентифікація слабка, етнічна приналежність не сприймається як значуща частина «Я». Відсутнє глибоке переживання

національних цінностей, що потребує додаткового педагогічного впливу.

Контрольна група:

1. *Помірний рівень етнічної афіліації:* Студенти мають загальне позитивне ставлення до національної культури, але емоційна включеність обмежена. Почуття причетності до етнічної спільноти менш виражене, мотивація до збереження традицій є слабкою.

2. *Низький рівень етнічної афіліації:* спостерігається байдужість або нейтральне

ставлення до національних символів, мови та традицій. Етнічна ідентичність не є значущим елементом самосвідомості, що може бути наслідком асиміляційних процесів або індивідуалістичних установок. Потребує цілеспрямованої психолого-педагогічної корекції.

За методикою вимірювання етнічної ідентичності Дж. Фінні (J. Phinney) [6], яка оцінює рівень етнічної ідентичності за трьома основними компонентами (когнітивним, емоційним та поведінковим), було виявлено наступне.

Кількісні показники прояву поведінкового компонента національної свідомості за методикою «Етнічна ідентичність» Дж.Фінні.

Таблиця 1.3.

n=56

Рівні прояву етнічної ідентичності	Студенти ЄГ		Студенти КГ	
	Абс.	%	Абс.	%
Високий	15	53,5	4	14,2
середній	13	46,4	15	53,5
низький	0	0	9	32,1

Експериментальна група:

1. *Високий рівень етнічної ідентичності:* студенти, які брали участь у хоровій програмі з національно орієнтованим репертуаром, демонструють глибоке усвідомлення своєї етнічної належності, емоційну включеність у національний контекст та активну участь у культурному житті. Вони відчують гордість за свою націю, шанують її історію, мову, традиції, охоче долучаються до національно-культурних заходів і підтримують етнічні зв'язки. Такий рівень ідентичності сприяє формуванню стійкої національної самосвідомості, високої самооцінки та громадянської активності.

2. *Середній рівень:* у частини студентів спостерігається помірне усвідомлення етнічної належності та вибіркова участь у культурних ініціативах. Емоційне ставлення до національних цінностей позитивне, але нестабільне, поведінкові прояви — ситуативні. Цей рівень має потенціал для розвитку за умови подальшої культурної підтримки.

Контрольна група:

1. *Середній рівень етнічної ідентичності:* більшість студентів визнають свою етнічну приналежність, але не сприймають її як ключовий елемент самосвідомості. Емоційна включеність обмежена, участь у культурному житті є нерегулярною. Ідентичність формується переважно під впливом зовнішніх чинників, що свідчить про потребу в цілеспрямованому вихованні.

2. *Низький рівень:* у частини студентів етнічна ідентичність слабо виражена. Вони не демонструють глибокого емоційного зв'язку з етнічною спільнотою, байдужі до національних символів і традицій, не беруть участь у культурних заходах. Такий рівень може бути наслідком асиміляційних процесів або індивідуалістичних установок і потребує психолого-педагогічної корекції.

Цей аналіз підтверджує позитивний вплив хорового співу на формування етнічної ідентичності, особливо в емоційному та поведінковому аспектах.

У контексті теми формування національної свідомості засобами хорового співу виявлений низький рівень етнічної ідентичності, що свідчить про недостатню емоційну, когнітивну та поведінкову включеність особистості в національний культурний простір. Студенти з таким рівнем етнічної ідентичності демонструють слабе усвідомлення своєї належності до етнічної спільноти, не сприймають національні символи, мову та традиції як значущі елементи власної самосвідомості. Емоційне ставлення до нації часто є нейтральним або байдужим, що ускладнює формування глибокого внутрішнього зв'язку з культурною спадщиною народу. Поведінкові прояви, зокрема такі, як участь у національно-культурних заходах чи збереженні етнічних традицій, є рідкісними або відсутніми. У межах нашого дослідження це може свідчити про обмежений вплив традиційних освітніх

форм на розвиток національної самосвідомості, а також про потребу в інтеграції мистецьких засобів, зокрема хорового співу, як емоційно насиченого, колективного та культурно значущого інструменту, здатного активізувати етнічну ідентичність. Таким чином, низький рівень етнічної ідентичності вказує на необхідність цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, що поєднує естетичне переживання, емоційну взаємодію та культурну інтеграцію.

Аналіз отриманих даних показав, що студенти експериментальної групи мають вищий рівень національної самосвідомості порівняно з контрольною. Зокрема:

- когнітивний компонент (знання про історію, культуру, мову) був більш розвиненим у хористів, які демонстрували глибше розуміння національних символів і традицій;
- емоційно-ціннісний компонент проявлявся у вираженій гордості за свою націю, позитивному ставленні до її представників, високому рівні національної самоповаги;
- поведінковий компонент виявлявся в більш активній участі в громадських заходах, використанні української мови, ініціативності в культурних проєктах.

У контрольній групі спостерігалася нижча емоційна включеність, фрагментарне уявлення про національні цінності, а також менша мотивація до участі в національно орієнтованих заходах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати проведеного експериментального дослідження підтверджують гіпотезу про позитивний вплив хорового співу на формування національної самосвідомості особистості юнацького віку. Участь студентів у хоровій діяльності з національно орієнтованим репертуаром сприяла активізації ключових психологічних механізмів, зокрема емоційної ідентифікації, когнітивного осмислення національних цінностей та соціального включення в етнокультурний простір. В експериментальній групі зафіксовано значно вищі показники етнічної афіліації, емоційної включеності, громадянської активності та позитивного ставлення до національних символів, мови й традицій, порівняно з контрольною групою.

Перспективи подальших наукових розвідок зумовлені дослідженням педагогічних умов формування компонентів національної самосвідомості особистості під впливом хорового співу як засобу її розвитку.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Березін А. М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2022. 208 с.
2. Бермес І. Л. Український хоровий спів як соціокультурне явище. Дрогобич: Посвіт, 2013. 432 с.
3. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді: дис. д-ра пед. наук: 13.00.07 - теорія і методика виховання. Київ, 2019. 528 с.
4. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 138–144.
5. Бурмістров А. О. Формування національної самосвідомості молоді в Україні: соціально-педагогічний аспект/ Виховна робота в школі. 2019. № 11. (Моя країна – Україна. 2019. № 41). С. 181–185.
6. Жаровська О. П. Національна самосвідомість як складова патріотичного виховання студентів педагогічних університетів. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Вип. 18(1). 2014. С. 233–242. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18%281%29_28
7. Заверуха О. Сучасне хорове письмо: генеза та функціонування (на матеріалі творчості українських композиторів кінця XX – початку XXI століть): дис. канд. мистецтвознавства: спец.: 17.00.03 – музичне мистецтво. Харків, 2014. 300 с.
8. Зелінська Є. Національна самосвідомість та фактори її формування. Філософські проблеми гуманітарних наук. Філософські проблеми гуманітарних наук. 2009. Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11405.html>
9. Людкевич С. Націоналізм у музиці. Дослідження, статті, рецензії, виступи: у 2 т. Т. 1. [упоряд., ред., вступ. ст., пер. І прим. З. Штундер]. Львів: Дивосвіт, 2011. С. 35–52.
10. Пустотін В. Національна самосвідомість. Мала енциклопедія етнодержавознавства. НАН України Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра: Генеза. 103 с.

REFERENCES

1. Berezin, A. M. (2022). *Psykhologichni chynnyky henezy natsionalnoi samosvidomosti osobystosti*. [Psychological factors of the genesis of the

- national self-consciousness of the individual]. Kiev.
2. Bermes, I. L. (2013). *Ukrainskyi khorovyi spiv yak sotsiokulturne yavyshe*. [Ukrainian choral singing as a socio-cultural phenomenon]. Drohobych.
 3. Borysov, V. V. (2019). *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia natsionalnoi samosvidomosti uchnivskoi ta studentskoi molodi*. [Theoretical and methodological principles of the formation of national self-consciousness of pupils and students]. Kiev.
 4. Boryshevskyi, M. Y. (2003). *Natsionalna samosvidomist ta identyfikatsiia hromadian yak chynnyk demokratychnykh peretvoren v ukrainskomu suspilstvi*. [National self-consciousness and identification of citizens as a factor of democratic transformations in Ukrainian society]. Kiev.
 5. Burmistrov, A. O. (2019). *Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti molodi v Ukraini: sotsialno-pedahohichnyi aspekt*. [Formation of national identity of youth in Ukraine: socio-pedagogical aspect].
 6. Zharovska, O. P. (2014). *Natsionalna samosvidomist yak skladova patriotychnoho vykhovannia studentiv pedahohichnykh universytetiv*. [National self-consciousness as a component of patriotic education of students of pedagogical universities].
 7. Zaverukha, O. (2014). *Suchasne khorove pysmo: geneza ta funktsionuvannia (na materialy tvorchosti ukrainskykh kompozytoriv kintsia XX – pochatku XXI stolit)*. [Modern choral writing: genesis and functioning (based on the work of Ukrainian composers of the late 20th – early 21st centuries)]. Kharkiv.
 8. Zelinska, Ye. (2009). *Natsionalna samosvidomist ta faktory yi formuvannia*. [National self-consciousness and factors of its formation].
 9. Liudkevych, S. (2011). *Natsionalizm u muzytsi. Doslidzhennia, statii, retsenzii, vystupy*. [Modern choral writing: genesis and functioning (based on the work of Ukrainian composers of the late 20th – early 21st centuries)]. Lviv.
 10. Pustotin, V. (2022). *Natsionalna samosvidomist*. [National consciousness]. Kiev.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

МАРТИНЮК Анатолій Кирилович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мистецької освіти і візуально-музичних

практик Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Наукові інтереси: проблеми історії, методології і практики мистецької освіти, мистецтвознавства, хорознавства, хорового наукознавства.

МАРТИНЮК Тетяна Володимирівна – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри-професор мистецької освіти і візуально-музичних практик Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Наукові інтереси: проблеми теорії, методології і практики мистецької освіти, мистецтвознавства, музичної регіоналістики, музичного наукознавства.

БОЧАРІНА Наталія Олексіївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Наукові інтереси: проблеми історії, методології і практики мистецької освіти, мистецтвознавства, хорознавства, хорового наукознавства.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MARTYNYUK Anatoliy Kyrylovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Art Education and Visual-Musical Practices Grigoriy Skovoroda University in Pereyaslav.

Circle of scientific interests: problems of history, methodology and practice of art education, art history, choral studies, choral science.

MARTYNYUK Tetyana Volodymyrivna – Doctor of Art History, Professor, Head of the Department of Art Education and Visual-Musical Practices Grigoriy Skovoroda University in Pereyaslav.

Circle of scientific interests: problems of theory, methodology and practice of art education, art history, musical regional studies, musical science.

BOCHARINA Natalia Oleksiivna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology Grigoriy Skovoroda University in Pereyaslav.

Circle of scientific interests: problems of history, methodology and practice of art education, art history, choral studies, choral science.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2025 р.